

МОДЕЛІ ПОРІВНЯЛЬНОГО ВИВЧЕННЯ ЛІТЕРАТУРИ : ПРОБЛЕМИ ВИЗНАЧЕННЯ У СУЧАСНОМУ МЕТОДОЛОГІЧНОМУ КОНТЕКСТІ ЛІТЕРАТУРОЗНАВЧОЇ КОМПАРАТИВІСТИКИ

Кінець XIX – початок XX століття в літературознавчій науці позначився суттєвими змінами в мотивації вивчення національних літератур. Висловлене та обґрунтоване Гете поняття “світова література” (“Weltliteratur”) було, до певної міри, імпульсом, що зосередив увагу вчених (практично всього світу) на проблемі вивчення окремих національних літератур у контексті розвитку світового літературного процесу. Саме тоді були закладені підвалини літературознавчої компаративістики, яка в XX столітті виокремилася в осібну галузь літературознавства і почала сприйматись як проблема, що потребує детального дослідження. Проблем компаративного літературознавства досліджували такі літературознавці: (І.В.Папуша « До методології літературознавчої компаративістики»(2002), І.В.Пупурс « Літературна компаративістика Англії та України : методологічне підґрунття»(2009), Л.С.Грицик «Порівняльне літературознавство в Україні: початковий методологічний етап»(2007), О.Д.Бойко «Українська компаративістика другої половини 20-п.21 століття»(2009) та інші). Сучасний розвиток літературознавства взагалі та літературознавчої компаративістики має тенденції до перегляду, того що відбулося під знаком діалогу. Нове розуміння діахронічного руху літератури, що склалося на к.20-п.21 сторіччя, передбачає зміщення з культурного часу на культурний простір. І у цьому розумінні досвід з методології, зібраний у компаративному літературознавстві за два століття його існування, сприймається як необхідний контекст для формування конкретної дослідницької позиції.

Отже, компаративізм, чи компаратизм (від лат. *com-parativus*: порівняльний) - багатозначний термін, застосовується у значенні порівняльного методу в різних науках, у філологічній практиці. Поштовхом до його виникнення був досить бурхливий розвиток порівняльно-історичного методу у лінгвістиці першої половини XIX ст. Невдовзі він не лише викристалізувався у систему наукових методик, використовуваних при дослідженні споріднених мов задля відновлення їх генетичної природи, а й позначився на різних гуманітарних дисциплінах, зокрема на літературознавстві й опосередковано — на письменстві. Метою нашої статті є проаналізувати виникнення і розвиток, принципи і методологію літературознавчої компаративістики. Тому, стаття присвячується дослідженню літературознавчої компаративістики, що є багатогранною і складною галуззю наукових знань, яка базується на порівняльних дослідженнях.

Це питання актуальне і дискусійне у науці про літературу. Існує безліч думок про методи, завдання, предмет и течії компаративного вивчення літератури.

Так, наприклад, Ю.М. Лотман досліджуючи літературознавчу компаративістику, писав: «Компаративістика вивчає генетичні зв'язки подібних елементів і використовує типологічний метод. Типологічний підхід вимагає складання порівняльних таблиць функцій і текстів, що їх обслуговують. Тоді саме поняття порівняльності не буде обмежуватися зовнішньою подібністю, а розкриється як діалектична єдність збігів і розбіжностей, причому дослідник повинен бути готовим до того, що разюча зовнішня подібність часом сполучається з глибоким функціональним розходженням, а вдавана непорівняльність прикриває функціональну тотожність» [2;61]. Тому, Ю.М. Лотман вважає головною метою компаративного зіставлення саме розбіжності, що підкреслюють національну специфіку культури. І з цим сьогодні не можна не погодитись.

Розглядаючи проблеми порівняльних досліджень, І.В.Папуша зауважує, що такі дослідження, які об'єднані під іменем компаративістики, як історично, так і методологічно явища різноманітні і неоднозначні. Щоправда, єдине, що їх усіх споріднює – це порівняльний принцип висвітлення літературних феноменів. Щоб зрозуміти, що таке порівняльне літературознавство, необхідно з'ясувати кілька традиційних теоретичних питань, а саме: предмет компаративістики, її метод, мету порівняльних досліджень, а також місце компаративістики серед інших літературознавчих дисциплін» [4;63]. Тому, порівняльне літературознавство - це комплексна галузь знань, яка потребує детального дослідження. Дана стаття демонструє різні підходи до розуміння порівняльного літературознавства.

Перш ніж розглянути, яким чином склався напрямок порівняльних досліджень в літературознавстві, а також окреслити його методологічні позиції, заради справедливості зазначимо, що компаративістські студії з використанням порівняння як одного з прийомів вивчення тексту, відомі ще задовго до виникнення літературознавчої компаративістики. Порівнянням користувались уже античні філологи і творці поетик. У XVII столітті порівняльний підхід запроваджується і стає важливим засобом пізнання у працях філософсько-естетичного напрямку або естетичної критики (Д.Дідро, Г.Е.Лессінг, І.Кант). Порівняння набуло важливого значення для нефілологічного напрямку, що опиралось на досягнення порівняльно-історичного мовознавства і розвивалось в основному на позитивістській основі. Власне порівняння допомогло обґрунтувати братам В. і Я.Грімм міфологічну теорію походження поезії. Подібність творів, виявлена за допомогою порівняння, стала ніби остаточним доказом їх індоєвропейської спорідненості. Тому існує думка, що порівняльно-історичне літературознавство виникло внаслідок закономірного розвитку теоретико-літературного мислення другої половини XIX століття.

Порівняння з методичного прийому літературних досліджень стало переростати в методологічний принцип, відносно самостійний метод, що

поклав початок новому напрямку в науці про літературу – порівняльно-історичному літературознавству, програма якого була вперше викладена О.М.Веселовським у його вступній лекції «Про метод і завдання історії літератури як науки» (1870). О.М.Веселовський розумів свій метод літературознавчих досліджень як історичний і на противагу умоглядним побудовам попередньої естетики (в дусі Гегеля) назвав свою теорію літератури історичною поетикою. Основним методологічним принципом поетики О.М.Веселовського був принцип причинності, що передбачав різного роду зумовленість літературних явищ. Літературознавча концепція О.Веселовського загалом тяжіє до метафізичної методологічної позиції з її визнанням реального існування смислу літературних явищ: мотивів, сюжетів, жанрів і т.д. аж до поняття всезагальної літератури.

Свого роду спадкоємцем історичної поетики О.Веселовського стало марксистське порівняльне літературознавство. Базовим принципом цієї моделі компаративістики був історизм, що мав соціологічну визначеність. Історичний метод, яким користувалися вчені, передбачав твердження, що для історика обов'язковою є послідовність подій і фактів. Компаративісти марксистської орієнтації дотримувались думки, історичний розвиток національних культур та їх взаємозв'язок є об'єктивним процесом. Так утверджувався нерозривний зв'язок культури кожного народу з національно-історичними умовами його існування. Залишаючись на позиціях марксизму, порівняльне літературознавство повинно досліджувати «живий» історико-літературний процес у всій його національній багатогранності. Вважалося, що необхідно звертати увагу на національну основу літератури, потрібно, щоб порівняльні дослідження відкривали «дійсний смисл» історико-літературного процесу. Порівняльні дослідження повинні дати уявлення про «дійсні процеси», що відбуваються в національних літературах.

Методологічно іншу модель компаративістики представляють дослідження, виконані в рамках російського формалізму. Формалісти (В.Б.Шкловський, Ю.Н.Тинянов, Б.М.Ейхенбаум) відводили активну роль сприймаючому суб'єкту в процесі літературної комунікації, чим виявили свою функціоналістську зорієнтованість. Приміром, В.Шкловський, займаючись питаннями виникнення мотивів і сюжетних схем, намагався пояснити їх функціональність у творі. За допомогою порівняльного аналізу в середовищі формалістів виникає теорія актуалізації та автоматизації художніх прийомів. Взаємозв'язок автоматизації літературного прийому у поєднанні з його деавтоматизацією пояснював механізм літературної еволюції: в процесі художнього відтворення форма поступово втрачає свою новизну, її сприйняття автоматизується, стає механічним, і не зачіпає глибинних пластів сприймаючої свідомості. Принципово нову модель порівняльного літературознавства запропонували структуралісти. Наявність постструктуралістської тематики в сучасній художній практиці очевидна. Тому, таке широке поширення філософії постструктуралізму і її вплив на вітчизняне сучасне мистецтво посилює

потребу у філософському осмисленні постструктуралістської естетики. Для її поетики (а, отже, і для структуралістської моделі компаративістики) важливим є принцип, згідно з яким твір розглядається як реалізація абстрактної структури, до того ж лише одна з можливих її реалізацій. Тому, структуралістська поетика уже за самими своїми засадами є порівняльно-теоретичною. Однак, деякі дослідники закидали структуралістам-компаративістам звуження предмету і мети порівняльного дослідження порівняно з ученими марксистської орієнтації. Та якщо марксистки ставили собі мету виявити закономірності розвитку світової літератури, то структуралістів цікавить не літературний твір, і не світова література, а властивості того типу висловлювання, яким є літературний дискурс. З цього погляду структурна модель компаративістики цікавиться уже не реальними, а можливими літературними творами, а тому метою структурної компаративістики є побудова теорії структури і функціонування літературного тексту. Твір повинен бути спроектований на щось «інше», відмінне від нього самого, однак це «інше» є не якоюсь структурою чужорідною, а структурою самого літературного тексту. Окремий текст, таким чином, одержує статус прикладу, на матеріалі якого вивчаються властивості літератури.

З аналогічної методологічної позиції виходять і представники архетипної критики, що бере свій початок в аналітичній психології К.-Г. Юнга, який розробив поняття архетипа і колективного несвідомого. Концепцію архетипів у літературознавчій науці продовжив Дж.Н.Фрай, один із найвпливовіших свого часу представників західної компаративістики. Н. Фрай розробив теорію літературних модусів (міфологічного, романтичного, високоміметичного, низькоміметичного та іронічного), у межах яких і відбувається рух літературних топосів, залишаючи незмінними конструктивні принципи розповідного мистецтва. Н.Фрай розуміє літературну еволюцію не як розвиток, а радше як циркуляцію. Первинним ядром, з якого література починає свій рух, вважає учений, є міф, що на певному витку повертається до себе самого. Також існує рецептивна естетика, яка тяжіє до функціоналістських позицій в порівняльному літературознавстві, де знову після концепцій російського формалізму актуалізується поняття сприймаючої свідомості. Творці рецептивної естетики – Г.Р.Яусс та В.Ізер – виходять з ідеї, що твір реалізується лише в процесі зустрічі його з читачем. Звідси – основним предметом аналізу стає рецепція, тобто сприймання літературного твору читачем, а історія літератури трактується як історія рецепції. Для Яусса є неприйнятним як позитивістський підхід до аналізу літературних явищ, який базується на принципі історизму і становить основу історико-поступальний розвиток літератури в контексті єдиної світової літератури, так і формально-естетичний, що надає перевагу дослідженню структури твору у відриві від його соціальних зв'язків. Мета порівняльних досліджень, що проводяться з позиції рецептивної естетики – простежити взаємозв'язки між твором і читаючою публікою. Адже існують твори, які на момент своєї появи не орієнтуються на жодну конкретну

публіку, проте так руйнують звичний горизонт літературних оповідань, що потрібен певний час, щоб виникло читацьке середовище, яке погодилося б вважати цей твір «своїм». Подібний підхід, звичайно, є впливом менталістської методологічної установки рецептивної естетики, яка ставить суб'єкт сприйняття в центр літературної історіографії.

Особливої уваги заслуговують моделі порівняльного літературознавства, що розвиваються сьогодні в руслі постструктуралізму і базуються, головним чином, на деконструктивізмі, психоаналізі, західному марксизмі та семіотиці. Ми маємо на увазі феміністичну критику і постколоніальні студії. Спільним для фемінізму і постколоніалізму є зосередження їхніх критичних аналізів на викритті влади різного роду дискурсів: культурних установ, ідеологій, практик, риторичних стратегій, а також політичної та економічної влади. Феміністична критика зосереджує увагу на жінці як читачеві чоловічих текстів. На думку однієї з представників феміністичної критики Елейн Шовалтер, така критика досліджує значення сексуальних кодів, розглядає «жінку-як-знак» в історичному і суспільному контексті, зосереджується на постаті жінки-письменниці і шукає конструктивні засоби для аналізу жіночої літератури і культури як маргінесу чоловічої. Феміністичні дослідження, маючи справу з двома вимірами культури – чоловічим і жіночим, - уже засадничо є порівняльними. Постколоніальні студії теж мають порівняльний характер тому й посідають важливе місце в навчальних програмах з компаративістики у західних університетах. Постколоніальні студії деконструюють тексти метрополіальних центрів, вказуючи на їхню заангажованість в імперських чи неоімперських інтересах. М.Р.Павлишин виділяє три групи досліджень, що проводяться в руслі пост колоніалізму. Першу групу складають мета критичні дослідження з теоретичними способами дефініції пост колоніалізму. Другу групу становлять деконструктивні прочитання колоніальних дискурсів: «У таких дослідженнях особливу увагу часто приділяють побудові бінарної опозиція «я/чуже», де чуже (найчастіше расово чуже) розглядається як категорія вилучування і, отже, пригноблення. Третя група досліджень складається з досліджень колись колонізованих культур» [3;48]. Звичайно, це найосновніші напрямки і тенденції у літературознавчій компаративістиці.

Тому, підсумуємо і розглянемо як окреслюється предмет порівняльних досліджень в кожній з моделей компаративістики: в позитивістському порівняльному літературознавстві предметом досліджень стають, з одного боку, типологічні збіги в розвитку різних літератур, а з другого, - літературні впливи, запозичення та між літературні контакти; в марксистському – взаємозв'язки і взаємодія національних літератур; для формалістів – формальні аспекти літератури: жанри, форми, сюжети, прийоми; в архетипній моделі компаративістики – теми, топоси, архетипи, міфи; в структуралістській моделі – структури, правила побудови як одно національних, так і різнонаціональних текстів; у рецептивній моделі – простежити читацького сприймання літературних творів історії і т.д. Отже, як бачимо, порівняльні дослідження

творяться на перетині таких чинників, як методологічна позиція дослідника, літературознавча методологія, наукова теорія, одиниці історико-літературного процесу та аспекти літературного твору. Різні школи і напрямки представляють свою методологічну модель компаративних досліджень літератури, і вони мають своєрідні риси вивчення компаративістики, які проявляються на різних рівнях, від епістемологічного до методичного. Методології літературознавчої компаративістики донині є відкритою темою і перспективною галуззю для досліджень, у якій чимало проблем залишаються не вирішеними, а першочергове завдання зосереджується навколо розробки самих концептів «діалогу», «комунікацій» і «взаємодій літератур», визначаючи основні вектори подальшого порівняльного вивчення національних літератур.

Література

1. Веселовський А. Історична поетика/А.Веселовський – М.: Вища школа, 1989.- 406 с.
2. Лотман Ю. Літературознавство повинно бути наукою//К.Копержинський. Наукове літературознавство за останняє десятиліття-К.,1967.-С.56-69.
3. Павлишин М.Літературна подорож/М.Павлишин//Українська літературна газета-К.,2011.-45-52.
4. ПапушаІ.До методології літературознавчої компаративістики/І.Папуша//
5. Бакула Б. Кілька міркувань на тему інтегральної компаративістики - М.:Наука,1996.- 55с.

Анотація

Т.Т.Мансирова « Модели сравнительного изучения литературы: проблемы определения в современном методологическом контексте литературоведческой компаративистики».

В статье рассматривается формирование методологий литературоведческой компаративистики, уточняются исследовательские подходы, которые связаны с позицией ученых, научными теориями и составляющими историко-литературного процесса.

Ключевые слова: компаративистика, сравнительное литературоведенье, историко-литературный процесс, методология.

Анотація

Т.Т.Мансірова «Моделі порівняльного вивчення літератури : проблеми визначення у сучасному методологічному контексті літературознавчої компаративістики».

У статті розглядається формування методологій літературознавчої компаративістики, уточнюються дослідницькі підходи , що пов'язані з позицією вчених, науковими теоріями та складниками історико-літературного процесу.

Ключові слова: компаративістика, порівняльне літературознавство, історико-літературний процес, методологія.

Summary

T.T.Mansirova “The models of the comparative studying of the literature: the definition problems in a modern methodological context of the comparative literature”.

The article dwells upon the origin, the core and methodology of the comparative literature and also the principles of its research which are connected with a position of scientists, scientific theories and the units of the historic-literary process are considered.

Key words: comparative literature, historic-literary process, methodology.

Статья прорецензирована и рекомендована к печати **Родным Олегом Владимировичем**, к.ф.н., доцентом кафедры зарубежной литературы Днепропетровского национального университета им. Олеся Гончара, докторантом кафедры философии ДНУ.